

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д. УШИНСЬКОГО

МАЛИХІНА ОЛЕНА ЄВГЕНІВНА

УДК 159.928-057.874

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ ДО СЛОВЕСНОЇ ТВОРЧОСТІ**

19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

Одеса – 2009

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат психологічних наук, доцент
Волошенко Леся Іванівна,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди,
доцент кафедри психології.

Офіційні опоненти: - доктор психологічних наук, професор
Солодухова Ольга Георгіївна,
Слов'янський державний педагогічний університет,
завідувач кафедри психології;

кандидат психологічних наук, доцент
Сергєєва Алла Володимирівна,
Південноукраїнський державний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського,
доцент кафедри загальної та диференціальної психології.

Захист відбудеться «26» червня 2009 р. о 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.03 в Південноукраїнському державному педагогічному університеті ім. К.Д. Ушинського за адресою: 65020 м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського за адресою: м. Одеса, вул.Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «22» квітня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.В. Кузнєцова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження. У період реформування освіти на принципах гуманізації одним з найважливіших залишається завдання розвитку активної творчої особистості, здатної діяти в нестандартних умовах, гнучко і самостійно використовувати набуті знання в різних життєвих ситуаціях, а також створювати нові матеріальні або духовні цінності. Для його вирішення необхідним є детальне вивчення закономірностей розвитку творчих здібностей і організація оптимальних умов у ході педагогічного процесу.

Проблема розвитку здібностей завжди посідала важливе місце в психологічній науці. Однією з причин, що зумовлюють постійний інтерес до неї, є її велика практична значимість. Істотний внесок у розробку загальної теорії здібностей внесли Б. Г. Ананьєв, О. О. Бодальов, В. М. Дружинін, О. Г. Ковальов, В. А. Крутецький, Н. С. Лейтес, В. О. Моляко, В. А. Роменець, С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов, В. Д. Шадріков, у працях яких розглядалися головні питання цієї проблеми.

Нашу увагу привернув такий аспект даної проблеми, як розвиток у дітей здібностей до словесної творчості, що передбачає самостійне й успішне (відповідно до віку) складання ними усних і письмових розповідей, казок, віршів, загадок.

Дана проблема розглядалась вченими з різних боків, зокрема, вивчались структура даного виду здібностей (В. К. Боярчук, Б. О. Гріфцов, О. Г. Ковальов, Є. О. Корсунський, Н. С. Лейтес, О. О. Мелік-Пашаєв, М. А. Мудрак, З. М. Новлянська, І. В. Страхов, Б. М. Теплов, Н. О. Черникова, В. П. Ягункова), деякі умови їх розвитку (П. П. Блонський, Л. С. Виготський, Л. Б. Єрмолаєва-Томіна, Є. О. Корсунський, Р. Креймер, І. Г. Кривошапкін, В. О. Левін, Ю. Д. Львова, В. Я. Ляудіс, П. І. Мазур, Н. О. Малкова, О. О. Мелік-Пашаєв, І. П. Негуре, З. М. Новлянська, М. О. Рибникова, В. О. Сухомлинський, С. Френе), а також вікова динаміка їх прояву (Н. Б. Берхін, С. А. Ізюмова, Є. О. Корсунський, І. Г. Кривошапкін, Н. С. Лейтес, Ю. Д. Львова, П. І. Мазур, Н. О. Малкова, Л. Г. Чорна, Е. Н. Шелкова, В. П. Ягункова).

У дослідженнях виявлений ряд умов, що сприяють розвитку словесної та літературної творчості учнів: організація нових вражень, відповідність тем творів віку дітей, залучення школярів до творчого колективу, поєднання їх колективної й індивідуальної діяльності, ведення рукописних журналів, спільна творчість дітей разом із вчителем, вивчення техніки літературної праці видатних письменників та ін. Але ці умови забезпечують лише зовнішню організацію літературно-творчого процесу, психологічні ж чинники, що створюють внутрішні передумови для творчої діяльності дітей та сприяють її реалізації, не стали в психолого-педагогічних дослідженнях предметом детального вивчення. Це стосується, зокрема, ролі пізнавальних процесів (творчої уяви, образного мислення і логічної пам'яті) в розвитку здібностей, особливо продуктивних форм їх взаємодії, що виявляються у творчій діяльності учнів щодо створення оригінальних текстів, їх значення в її організації та реалізації.

Крім того експериментальне вивчення здібностей дітей до літературно-творчої діяльності і шляхів їх формування відбувалось переважно у підлітковому та старшому шкільному віці. Питання про розвиток здібностей до словесної творчості у молодших школярів підіймалось у працях педагогів-новаторів (В. Л. Глоцер, Т. В. Зеленкова, Н. І. Козлова, В. О. Левін, О. В. Охрименко, М. О. Рибникова, В. О. Сухомлинський), але не отримало теоретичного обґрунтування та розробки у психології. Адже саме в цьому віковому періоді йде інтенсивний розвиток вищезазначених пізнавальних процесів, які ми розглядаємо як основні компоненти літературно-творчих здібностей.

Таким чином, актуальність визначеної проблеми, а також її недостатнє вивчення зумовили вибір теми дисертаційного дослідження “Психологічні умови розвитку здібностей молодших школярів до словесної творчості”.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проводилося в рамках наукової програми кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди “Вивчення психологічних характеристик пізнавальної активності школярів і студентів” (номер державної реєстрації 018707122д). Тема дисертації затверджена вченою радою Харківського державного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 2 від 22 грудня 1995р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень в галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 4 від 4 червня 1998 р.). Автором досліджувалась роль психічних пізнавальних процесів в розвитку здібностей молодших школярів до словесної творчості в природних умовах шкільного навчання.

Мета дослідження - теоретичне обґрунтування й експериментальне вивчення психологічних умов, які сприяють оптимізації процесу розвитку здібностей до словесної творчості у дітей молодших класів.

Відповідно до мети даного дослідження були визначені конкретні **завдання**:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до розробки проблеми розвитку літературно-творчих здібностей дітей, визначити психологічні умови їх розвитку.
2. Виокремити та обґрунтувати критерії оцінки успішності створення учнями оригінальних текстів (творів, казок, оповідань тощо) для виявлення рівня розвитку здібностей до словесної творчості.
3. Дібрати психодіагностичні методики для визначення рівнів сформованості здібностей дітей до словесної творчості та їх основних структурних компонентів і розробити програму емпіричного дослідження.
4. Виявити рівні сформованості літературно-творчих здібностей та творчої уяви, образного мислення, логічної пам'яті у дітей молодшого шкільного віку.
5. Розробити та апробувати експериментальну навчальну програму щодо активізації в ході учбового процесу творчої уяви, образного мислення та логічної пам'яті як умови розвитку здібностей учнів початкових класів до словесної творчості.
6. Розробити методичні рекомендації для вчителів молодших класів щодо організації творчої текстової діяльності дітей і розвитку їх здібностей до неї.

Об'єкт дослідження – розвиток здібностей молодших школярів до словесної творчості.

Предмет дослідження – структурні компоненти літературно-творчих здібностей, шляхи їх активізації як важливі психологічні умови розвитку здібностей дітей до словесної творчості.

В основу нашого дослідження покладено **припущення** про те, що творча уява, образне мислення і логічна пам'ять є найважливішими компонентами літературно-творчих здібностей: творча уява сприяє створенню нових образів, образне мислення уточнює й коректує їх, а логічна пам'ять, яка є основою вмінь роботи с текстом, виконує продуктивні функції в організації творчої діяльності з конструювання оригінальних мовленнєвих повідомлень. Тому цілеспрямована й одночасна активізація цих пізнавальних процесів у дітей в ході навчальної діяльності є суттєвими психологічними умовами оптимізації процесу розвитку здібностей молодших школярів до словесної творчості.

Для вирішення поставлених завдань застосовувалися різні **методи дослідження**:

- теоретичний аналіз наукової психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження;

- психодіагностичне дослідження особливостей логічної пам'яті, образного мислення, творчої уяви та психологічних особливостей творчої діяльності молодших школярів зі створення оригінальних текстів;

- спостереження за творчою діяльністю дітей на різних заняттях;

- формуючий експеримент з метою апробації навчальної програми з розвитку здібностей молодших школярів до словесної творчості.

Психодіагностична частина емпіричного дослідження виконувалася за допомогою відповідного інструментарію: методики вивчення логічної пам'яті С. П. Бочарової, Д. М. Дубовіс, методики вивчення образного мислення А. Е. Сімановського, методики визначення оригінальності і гнучкості побудови графічного образу (тест П. Торенса), методики вияву індивідуальних особливостей літературної творчості (Л. Г. Терлецька).

Математична статистична обробка результатів дослідження здійснювалася за допомогою критеріїв Колмогорова-Смірнова, Лілієфорса, Шапіро-Вілкоксона, непараметричного критерію Манна-Уїтні, а також непараметричного критерію Вілкоксона для залежних вибірок (програма Statistica 5.5).

Експериментальне дослідження проводилося у 1997-1998 рр. на базі середньої загальноосвітньої школи № 65 м. Харкова, у ньому брали участь учні третіх класів (всього 110 осіб).

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягають у наступному:

- *вперше* визначено, що одночасна та цілеспрямована активізація творчої уяви, образного мислення і логічної пам'яті як основних структурних компонентів літературно-творчих здібностей оптимізує розвиток цього виду здібностей в молодшому шкільному віці; експериментально встановлено вплив кожного з цих пізнавальних процесів на рівень сформованості здібностей до словесної творчості в учнів початкових класів; з'ясовано особливості прояву структурних компонентів літературно-творчих здібностей у словесній творчості дітей у зв'язку з двома етапами створення оригінального тексту: етапу породження задуму та етапу його реалізації;

- *уточнено* поняття словесної творчості як початкового ступеня розвитку літературної; розширено та доповнено уявлення про складові літературних здібностей: літературно-творчі здібності, читацькі і здібності до сприймання літератури та визначено їх зміст; конкретизовано особливості та рівні розвитку здібностей до словесної творчості у дітей молодшого шкільного віку в умовах традиційного й експериментального навчання; виокремлено та обґрунтовано критерії оцінки успішності створення дітьми оригінальних текстів, що відображають два аспекти цієї діяльності: дію породження нового змісту і дію його вираження (наявність задуму і ступінь його реалізації; ступінь оригінальності сюжету; композиційні особливості; мовні особливості тексту; обсяг твору; його зв'язність);

- *набули подальшого розвитку* теоретичні знання про вікові особливості прояву здібностей школярів до словесної творчості; уявлення про психолого-педагогічні умови формування літературно-творчих здібностей дітей; набуло підтвердження сучасне уявлення про домінуючу роль логічної пам'яті як базового компонента будь-якої діяльності.

Практичне значення дослідження. Розроблено методики активізації пізнавальних процесів (творчої уяви, образного мислення та логічної пам'яті) в учнів початкових класів в умовах учбової діяльності, які використовуються з метою оптимізації процесу розвитку їхніх літературно-творчих здібностей. Складено методичні рекомендації вчителям початкових класів щодо організації творчої текстової діяльності дітей і розвитку їх літературно-творчих здібностей. Методики констатуючих і формуючих експериментів можуть бути використані вчителями в практиці початкової школи. Отримані в дослідженні результати включені до лекційних та семінарських занять з курсів "Вікова та педагогічна психологія", "Психологія обдарованих дітей".

Результати дисертаційного дослідження впроваджено у навчальний процес факультетів дошкільного виховання та початкового навчання Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди у спецкурс "Психологія обдарованих дітей" (довідка № 03-319 від 15.10.2008), у роботу методичного об'єднання вчителів початкових класів Солоницівського колегіуму смт Солоницівки Дергачівського району Харківської області (довідка № 93 від 12.06.2008), у науково-практичну роботу методичного кабінету відділу освіти Дергачівської районної державної адміністрації (довідка № 1464 від 17.12.2008).

Особистий внесок здобувача. Дисертанту належить систематизація основних підходів до вивчення літературно-творчих здібностей та визначення критеріїв оцінки успішності виконання учнями творчих робіт (творів), збір емпіричного матеріалу, застосування статистичної обробки даних, узагальнення та інтерпретація отриманих результатів.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і результати експериментального дослідження були викладені на П'ятих Костюківських читаннях "Психологія на перетині тисячоліть" (м. Київ, 1998); Міжнародній науково-практичній конференції "Компетентісно орієнтована освіта: досвід, проблеми, перспективи" (м. Донецьк, 2008); Всеукраїнських науково-практичних конференціях "Сучасні напрямки розвитку харківської наукової школи психології" (м. Харків, 2005); "Генетико-психологічні засади нових інформаційних технологій відновлення і розвитку українського мовлення учнів загальних і професійно-технічних навчальних закладів" (м. Київ, 2006); III, V конференціях молодих вчених "Методологія сучасних наукових досліджень" (м. Харків, 2006, 2008); на засіданнях кафедри психології та звітних науково-практичних конференціях Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків, 1997 – 2008).

Публікації. Зміст та результати теоретичного та експериментального дослідження відображено у 15 публікаціях автора: 8 статей у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України; 5 статей – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи складає 219 сторінок, з них 170 сторінок основного змісту. Робота містить 19 таблиць і 15 рисунків, 3 додатка на 31 сторінці. Бібліографія включає 207 джерел українських і зарубіжних авторів на 18 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, сформульовано припущення, висвітлено наукову новизну, практичне значення дослідження, наведено дані про апробацію та впровадження одержаних результатів.

Перший розділ - *"Проблема розвитку літературних здібностей дітей як предмет наукового аналізу"* присвячується огляду й аналізу психолого-педагогічної літератури з вивчення літературних здібностей дітей, теоретико-методологічному обґрунтуванню проблеми дослідження.

Аналіз теоретичних і експериментальних досліджень показує, що проблема розвитку творчих здібностей людини займає важливе місце в психологічній науці. Значний внесок у розробку загальної теорії здібностей внесли Б. Г. Ананьєв, В. М. Дружинін, О. Г. Ковальов, В. А. Крутецький, Н. С. Лейтес, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, В. А. Роменець, С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов, В. Д. Шадриков та ін., якими було встановлено, що здібності існують і розвиваються тільки в діяльності, і тільки на підставі її вивчення можуть бути виявлені. В даний час психологічні дослідження, спрямовані на вивчення здібностей дітей, здійснюються у різних, конкретних видах творчої діяльності (музичній, образотворчій, літературній тощо).

Літературна творчість у розвинутій формі полягає у створенні автором складних творів (романів, оповідань тощо), що передбачає накопичення вражень у ході пізнання дійсності та творчу переробку їх у словесній формі, і притаманна передусім дорослим. Що стосується літературної творчості дітей, то більш доцільно вживати поняття “словесна творчість”, яка передбачає процес знаходження слів, словосполучень, що точно відображають образ, а також створення нових слів, віршів, власних розповідей, казок. У даному дослідженні словесна творчість розглядається як початковий ступінь розвитку літературної.

Дослідження літературних здібностей проводилися за трьома основними напрямками: аналіз літературно-творчої діяльності видатних письменників (В. К. Боярчук, Б. О. Гріфцов, Є. С. Громов, О. Г. Ковальов, І. В. Страхов); вивчення індивідуальних психічних особливостей, що виявляються в літературній діяльності школярів, які досягають в ній різних успіхів (Є. О. Корсунський, М. А. Мудрак, Н. О. Черникова, В. П. Ягункова); визначення єдиної основи художніх творчих здібностей (Г. Н. Кудіна, О. О. Мелік-Пашаєв, З. М. Новлянська). Внаслідок проведеної роботи встановлена варіативність структури літературних здібностей, можливість успішної творчості при різних сполученнях її компонентів та компенсації відсутніх якостей за рахунок високого рівня розвитку інших властивостей. При цьому психологами визначались в якості компонентів структури літературних здібностей наступні: вразливість, уява, здатність адекватно передавати словами думки, почуття, образи. А деякі дослідники (Є. О. Корсунський, В. П. Ягункова) зазначають важливу роль у ній пам'яті як образної, так і словесно-логічної, образного мислення.

У дослідженнях, присвячених вивченню особливостей літературної творчості на різних вікових етапах, була зроблена спроба дати відповідь на питання про сензитивний для цих здібностей вік. Так, у працях С. К. Олексієвої, Н. П. Орланової, М. М. Рибаквої, О. С. Ушакової, Н. О. Черникової, Е. А. Шибицької розкриті особливості творчої діяльності дошкільників, серед яких можна виділити: наслідування фольклорній казці та відсутність попереднього задуму, що призводить до недоліків композиції. У дослідженнях Н. Б. Берхіна, Є. О. Корсунського, З. М. Новлянської, Н. О. Черникової, В. П. Ягунквої та інших виявлені особливості літературно-творчої діяльності дітей шкільного віку. В молодшому шкільному віці, за їх думкою, спостерігається безпосередність виконання творчих завдань, відсутність попереднього обмірковування та нездатність до створення образу. Для підліткового віку характерним є, з одного боку, наслідуваність, невизначеність задуму, створення образів від конкретного до загального, відсутність переробки творів, а, з іншого, збагачення внутрішнього світу та життєвого досвіду, високий рівень розвитку мови, диференціація інтересів і підвищена емоційність, тому він вважається сензитивним для розвитку літературних здібностей. В юнацькому віці розвиток цих здібностей виявляється у появі в учнів здатності до створення образу і літературного стилю.

У тісному зв'язку з вивченням вікових особливостей прояву здібностей до словесної творчості вченими розглядалося питання про їхнє цілеспрямоване формування у дітей. Аналіз теоретичних і практичних досліджень дозволяє виділити ряд умов, що сприяють розвитку літературно-творчих здібностей: включення школярів у літературно-творчий колектив (С. П. Кудрявцева, Ю. Д. Львова); збагачення життєвого досвіду (М. О. Рибникова, В. О. Сухомлинський); доступність тем шкільних творів, тобто їхня зрозумілість для дітей (П. П. Блонський, Л. С. Виготський, Л. М. Толстой); читання (Є. О. Корсунський); ведення рукописних журналів (В. О. Сухомлинський); особистість керівника (Є. О. Корсунський, Ю. Д. Львова) та інші. Зазначені вище автори розглядають в основному педагогічні умови, що забезпечують організацію процесу творчості, проте психологічні умови не одержали належного вивчення.

Відомо, що словесна творчість як вид конкретної діяльності залежить певною мірою від рівня загального розумового розвитку і від рівня розвитку деяких пізнавальних процесів. Спираючись на погляди психологів А. В. Брушлинського, О. Г. Ковальова, Є. О. Корсунського, Б. М. Теплова, Н. А. Черникової, В. П. Ягунквої та аналізуючи дослідження А. С. Денисюк, Л. І. Волошенко, М. М. Рибаквої, Т. Б. Хомуленко, ми дійшли до висновку, що словесна творчість особливо залежить від рівня розвитку таких пізнавальних процесів, як творча уява, яка є необхідним компонентом будь-якої творчої діяльності, образне мислення, яке сприяє створенню образу і сюжетоскладанню та логічна пам'ять, що при створенні учнями оригінальних текстів виконує функцію організації їхньої текстової діяльності.

Таким чином, аналіз теоретичних і експериментальних досліджень з розвитку літературно-творчих здібностей учнів дозволяє стверджувати, що здійснювалися різні підходи до вивчення компонентів літературно-творчих здібностей учнів, але усі вони досліджувалися відокремлено, роль кожного з них у розвитку здібностей остаточно не виявлена. Також існують значні відмінності в прояві здібностей до словесної творчості на різних етапах онтогенезу, але немає єдиної відповіді психологів на питання про найбільш сприятливий вік для їхнього формування.

У другому розділі - *“Дослідження рівнів сформованості літературних здібностей та їхніх основних структурних компонентів у молодших школярів”* обґрунтовано методики чотирьох серій констатуючого експерименту, проведеного в чотирьох класах початкової школи, та здійснено аналіз результатів.

Метою першої серії було вивчення у дітей наявного рівня здібностей до словесної творчості. Відповідно до мети їм було запропоновано два завдання: перше - самостійно скласти казку, друге – створити казку за опорними словами.

При виборі критеріїв, які дозволили б виявити успішність виконання дітьми творчого завдання, нами були вивчені підходи до аналізу усних висловлювань (Т. О. Ладиженська), письмового мовлення (В. Я. Ляудіс, І. П. Негуре, М. О. Рибникова, І. М. Соловійов), учнівських творів (М. М. Кітаєв), казок (В. Я. Пропп, О. Г. Солодухова). При обґрунтуванні критеріїв ми спиралися на положення про те, що діяльність зі створення оригінальних текстів складається з двох дій: дії породження змісту та дії його вираження, тому нас цікавили ті показники, що вказували б і на рівень оригінальності змісту тексту і на рівень його художньої оформленості.

В результаті для аналізу творчих робіт нами були розроблені наступні критерії: *наявність задуму й успішність його реалізації* – основна думка тексту; *ступінь самостійності сюжету* – система подій, що розкривають задум; *композиційні особливості* - цілісність і завершеність твору, узгодженість частин; *особливості мови* - використання засобів виразності і відповідність жанру; *обсяг твору* - кількість змістовних одиниць; *зв'язність тексту* - відношення числа адекватно виражених зв'язків між реченнями до числа усіх можливих.

У ході вивчення дитячих робіт за допомогою цих критеріїв нами були виділені такі групи текстів:

І група (23% з усіх робіт) – тексти, що відрізнялися самостійністю та оригінальністю задуму і сюжету, тому ми умовно позначили їх як «оригінальна казка». Шляхи породження учнями смислового змісту в цих роботах такі: привнесення фантастичної дії в знайому, звичну для дитини ситуацію; наповнення функцій новим своїм змістом; створення казок повчального характеру, іноді, подібно до байки. Роботи першої групи характеризувалися порушеннями композиції: непропорційність частин твору, його незавершеність. Особливістю дитячих творів даної групи слід зазначити мінімальне використання засобів виразності при середньому обсязі твору.

II група (28% з усіх робіт) - це казки, створені шляхом часткової зміни знайомого сюжету, тому ми умовно позначили їх як «комбінована казка». Шляхи породження смислового змісту в цих текстах були більш різноманітними, але поверховими та неглибокими: уведення нового персонажу або чарівного засобу; зміна причинно-наслідкових зв'язків між подіями; об'єднання сюжетів двох і більше казок; доведення частини знайомої казки до завершення; зміна героя або його характеру; зміна кінцівки казки. Твори характеризувалися більшою, у порівнянні з першою групою, композиційною організованістю, великим обсягом і мовною виразністю.

III група (37% з усіх робіт) - перекази знайомих казок, або фільмів, мультфільмів, із зміною деяких формальних ознак, наприклад, заміна імені головного героя або скорочення обсягу тексту, тому ми умовно позначили цю групу текстів як «переказ». Серед всіх переказів лише у 18% робіт зустрічаються недоліки композиції: серед яких найчастіше спостерігаються нерозмірність частин твору та незавершеність тексту.

IV група (12% з усіх робіт) - твори, що не відповідали запропонованому жанру, тому що не мали жодної ознаки казки, а саме чарівного героя, чарівної дії або чарівного засобу та ін. Найчастіше це була розповідь егоцентричного характеру про будь-яку реалістичну подію, випадок про життя. Також до цієї групи увійшли роботи, у яких діти не змогли створити зв'язний текст, їх казки являють собою набір логічно не пов'язаних між собою речень.

Проведене дослідження дозволило виділити чотири рівні сформованості здібностей молодших школярів до словесної творчості (див. рис. 1.):

- високий рівень здібностей до словесної творчості характеризується оригінальністю задуму та вдалим сюжетом казки, а також чіткою її композицією, яка передбачає логічність, послідовність викладу, розмірність частин, завершеність тексту тощо. Для твору характерно використання різноманітних мовних засобів (епітетів, метафор, інверсій, повторів тощо);

- для середнього рівня сформованості здібностей до словесної творчості характерним є два варіанти створення тексту: або при створенні оригінального задуму та сюжету спостерігається недостатня їхня оформленість, тобто значні композиційні порушення та невеликий діапазон використаних мовних засобів виразності, або при добре створеному тексті відсутній оригінальний, самостійний зміст, тобто спостерігається відносний баланс творчості і наслідування;

- низький рівень здібностей до словесної творчості характеризується наслідуванням як на етапі виникнення задуму та сюжету, так і на етапі його реалізації. У використанні мовних засобів виразності також спостерігається наслідування;

- початковий рівень сформованості здібностей до словесної творчості. У творах дітей відсутній задум та сюжет, хоча спостерігаються спроби побудувати текст. Це можуть бути уривки знайомих казок, оповідань, між якими немає логічного зв'язку. Фактично учні на цьому рівні не здатні самостійно створити текст.

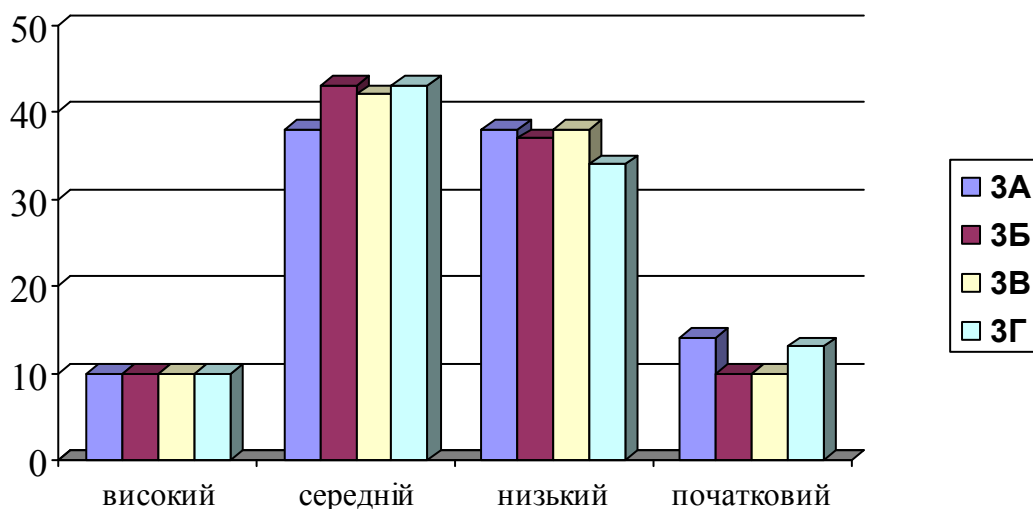

Рис. 1. Рівні сформованості здібностей молодших школярів до словесної творчості (у%) за результатами констатуючого дослідження

Таким чином, у молодших школярів виявлені здібності до словесної творчості, але їх розвиток недостатній: близько половини всіх випробуваних не змогли створити самостійно саме оригінальний текст за змістом і формою. В творчих роботах дітей виявилось два варіанти виконання: перший, коли при створенні оригінального задуму та сюжету спостерігається недостатня їхня оформленість, тобто значні композиційні порушення та невеликий діапазон використаних мовних засобів виразності, і другий, коли при добре створеному тексті відсутній оригінальний, самостійний зміст.

Метою наступних трьох серій констатуючого експерименту було виявлення рівня сформованості логічної пам'яті, творчої уяви й образного мислення як компонентів в структурі здібностей до словесної творчості в учнів початкових класів.

У другій серії з метою виявлення рівня сформованості логічної пам'яті учням пропонувалося завдання – виклад оповідального тексту. Відтворення текстової інформації в будь-якій формі - це завжди складний процес розумової діяльності, що опосередкований різними способами запам'ятовування, засвоєними людиною в процесі навчання (зовнішні опори, виділення головних значеннєвих одиниць, групування, систематизація, побудова плану тексту й ін.). Тому здатність учнів до самостійного й ефективного відтворення текстової інформації є важливим показником рівня сформованості їхньої логічної пам'яті. Для аналізу робіт були використані такі критерії, як: *повнота* - обсяг відтвореної інформації; *точність* - правильність відтворення тексту; *логічність* – ступінь зв'язності між елементами тексту.

На підставі отриманих даних були виділені три рівня сформованості в учнів логічної пам'яті:

високий рівень - при відтворенні дітьми тексту виявляється висока логічність, велика повнота і точність, що припускає глибоку усвідомленість ними інформації, встановлення зв'язків між елементами тексту;

середній рівень - відтворення тексту учнями в основному логічно, послідовно, зв'язне, що свідчить про усвідомлення ними інформації, але спостерігається недостатня повнота і точність;

низький рівень – учням важко встановити будь-який зв'язок між елементами тексту, хоча вони мають уявлення про його зміст у цілому. Також спостерігаються порушення логічності, вкрай низька повнота і точність.

Метою третьої серії було виявлення рівня сформованості в учнів образного мислення. Для цього їм було запропоновано два завдання: перше – пошук словесних асоціацій і друге – написання продовження казки за заданим початком. При аналізі першого завдання враховувалися такі критерії: *кількість асоціацій* - кількість підібраних слів; *оригінальність відповідей* - частота відповідей, що зустрічаються у даній вибірці; *унікальність відповідей* - відповідь, що зустрічається один раз у вибірці. При вивченні другого завдання враховували *особливості створених ситуацій*: фантастичність, реальність або відсутність казкової ситуації.

Отримані результати дозволили виділити три рівня сформованості образного мислення в молодших школярів у ході традиційного навчання:

високий рівень характеризується значними асоціативними здібностями дітей, що виражається в наявності в них оригінальних і унікальних відповідей, а також в умінні виділяти ознаки об'єкта, оперувати образом-уявленням;

на середньому рівні асоціативна здатність трохи нижча, що виявилось у відсутності в учнів унікальних відповідей і малій кількості оригінальних, оперування образом-уявленням у нових умовах у них утруднено;

на низькому рівні в учнів спостерігалася відсутність оригінальних відповідей, що свідчить про незначну сформованість асоціативних здібностей, а також невміння виділяти ознаки об'єкта.

Метою четвертої серії стало визначення в молодших школярів рівнів сформованості творчої уяви. Учням пропонувалося два завдання: перше - написати твір за опорними словами, що дозволяло простежити напрямок комбінаторної діяльності уяви, друге – тест П. Торенса для визначення гнучкості, оригінальності побудови графічного образу. При аналізі творів нами були використані наступні критерії: *обсяг* - середнє число змістовних одиниць; *зв'язність* - співвідношення адекватно виражених відносин до числа усіх у даному тексті; *наявність здатності свідомого перетворення*. Обробка результатів за тестом П. Торенса проводилася за такими показниками: *швидкість* - кількість завершених фігур; *гнучкість* - кількість різних категорій відповідей; *оригінальність* - частота зустрічальності відповіді у вибірці; *розробленість* - кількість деталей, що доповнюють вихідну фігуру.

У результаті в учнів були виявлені три рівня сформованості творчої уяви:

високий рівень розвитку - при створенні тексту учні виявляють (при великому обсязі і високій зв'язності тексту) наявність вираженої перетворюючої діяльності, прагнення розширити межі описуваних подій, емоційне ставлення до них. При створенні графічного образу виявляють як оригінальність ідей, так і їх різноманітність;

середній рівень - при наявності деякої здатності свідомого перетворення уява носить в основному відтворюючий характер (також роботи відрізняються середнім обсягом і доброю зв'язністю). При створенні графічного образу спостерігаються відносні оригінальність і гнучкість ідей та достатня для розуміння розробка малюнків;

низький рівень розвитку творчої уяви - у школярів відсутня перетворююча діяльність і емоційна забарвленість (при низькому обсязі та зв'язності). При створенні графічного образу – деяка повільність виконання завдання, банальність ідей та невелика кількість деталей, що конкретизують образ.

Результати цих серій констатуючого експерименту наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні сформованості пізнавальних процесів учнів молодших класів у констатуючому експерименті (у %)

Рівні сформованості пізнавальних процесів	Логічна пам'ять			Образне мислення			Творча уява		
	високий	середній	низький	високий	середній	низький	високий	середній	низький
Класи									
3 А клас	22	39	39	14	38	48	14	34	52
3 Б клас	24	45	31	17	34	49	10	34	56
3 В клас	23	43	34	20	38	42	13	37	50
3 Г клас	21	33	46	17	38	45	12	36	52

В молодшому шкільному віці в ході навчальної діяльності йде інтенсивний розвиток всієї пізнавальної сфери, в тому числі, логічної пам'яті, творчої уяви і образного мислення.

Встановлено позитивні достовірні кореляції (за коефіцієнтом рангової кореляції Спірмена) між повнотою та точністю логічної пам'яті і обсягом та зв'язністю казки ($r = 0,287$, $p < 0,01$, $r = 0,234$, $p < 0,01$ відповідно), між оригінальністю творчої уяви і повнотою та зв'язністю казки ($r = 0,315$, $p < 0,01$, $r = 0,421$, $p < 0,01$ відповідно), між вмінням оперувати образом-уявленням та оригінальністю казки ($r = 0,214$, $p < 0,05$). Кореляційний аналіз показує, що існує зв'язок між рівнем сформованості пізнавальних процесів учнів та рівнем сформованості їх здібностей до словесної творчості.

Отримані результати дозволили сформулювати мету формуючого експерименту - розвиток здібностей до словесної творчості шляхом активізації пізнавальних процесів в учнів.

Третій розділ - «Роль логічної пам'яті, образного мислення та творчої уяви в формуванні літературно-творчих здібностей школярів» містить опис методик формуючого експерименту, аналіз результатів контрольних досліджень, спрямованих на встановлення змін у розвитку творчої уяви, образного мислення логічної пам'яті учнів і розвитку їхньої творчої діяльності зі створення оригінальних текстів. Формуючий експеримент складався з трьох напрямків, реалізованих у різних класах. В кожному класі навчання йшло за спеціальною експериментальною програмою і один клас виступив як контрольний.

Метою першого напрямку (3-А клас) стала одночасна активізація творчої уяви, образного мислення і логічної пам'яті. Для проведення дослідження нами була розроблена спеціальна програма, в основу якої лягли методики А. Е. Симановського, Є. В. Заїки з розвитку образного мислення та творчої уяви і методика С. П. Бочарової, Д. М. Дубовіс з розвитку логічної пам'яті шляхом навчання молодших школярів свідомому орієнтуванню в структурі текстів з метою їх розуміння. У ході експериментальної роботи учні навчилися виділяти ознаки предметів, комбінувати їх, встановлювати зв'язок між явищами, а також визначати тип тексту, будувати прості та складні плани відповідно до типу тексту, складати текст за заданим планом.

Метою другого напрямку (3-Б клас) формуючого експерименту став цілеспрямований розвиток у молодших школярів творчої уяви й образного мислення. При розробці експериментальної програми ми використовували методики і результати досліджень А. Е. Симановського й Є. В. Заїки з активізації даних пізнавальних процесів. У процесі експерименту діти навчилися виділяти різноманітні ознаки предметів, комбінувати їх, створюючи новий образ, висувати безліч варіантів при вирішенні задачі, встановлювати зв'язок між явищами, прогнозувати наслідки подій.

Метою третього напрямку (3-В клас) формуючого експерименту стала робота з розвитку логічної пам'яті шляхом навчання дітей свідомому орієнтуванню в структурі текстів різних типів. Методика даної серії експерименту була розроблена нами на підставі досліджень С. П. Бочарової, Д. М. Дубовіс, Л. І. Волошенко, Т. Б. Хомуленко. У ході проведення експерименту молодші школярі навчилися визначати основну думку та тип тексту, складати план (простий і складний) до текстів різних типів, складати текст за заданим планом.

Після закінчення формуючої роботи у всіх класах був проведений контрольний експеримент, що складався з чотирьох серій аналогічно констатуючому. Аналіз результатів показує, що у ході формуючого експерименту були досягнуті поставлені у ньому завдання, про що свідчить загальна динаміка у рівнях сформованості пізнавальних процесів в експериментальних та контрольному класах (табл. 2).

Таблиця 2

Рівні сформованості пізнавальних процесів учнів молодших класів у контрольному експерименті (у %)

Класи	Логічна пам'ять			Образне мислення			Творча уява		
	високий	середній	низький	високий	середній	низький	високий	середній	низький
3 А клас	43	35	22	33	41	26	39	41	20
3 Б клас	27,5	45	27,5	35	40	25	34	43	23
3 В клас	40	43	17	22	35	43	19	44	37
3 Г клас	25	40	35	19	36	45	13	39	48

Отримані результати свідчать про те, що в 3-А класі, що навчався за спеціальною програмою, метою якої була одночасна активізація процесів творчої уяви, образного мислення й логічної пам'яті, відбулися помітні зміни в їх розвитку. За допомогою непараметричного Т-критерію Вілкоксона для залежних вибірок встановлені достовірні зміни в розвитку логічної пам'яті за показниками точності та зв'язності (при $T = 12$, $p \leq 0,01$; $T = 0,00$, $p \leq 0,01$), в розвитку образного мислення за вмінням оперувати образом-уявленням ($T = 4,5$, $p \leq 0,01$) та творчої уяви ($T = 52$, $p \leq 0,01$). У самостійних казках учнів зросла кількість оригінальних сюжетів, відзначені високі показники побудови тексту, а саме учнями враховані вимоги до композиції: частини розмірні, підпорядковані єдиному задуму, тексти відрізняються логічною завершеністю. В цілому кількість дітей з високим рівнем сформованості здібностей до словесної творчості зросла на 19%, з середнім на 20%, а з низьким рівнем скоротилась на 20% і при цьому зовсім відсутній початковий рівень розвитку здібностей.

У 3-Б класі, де йшла цілеспрямована робота з активізації образного мислення і творчої уяви, відбулися зміни в рівні розвитку саме цих пізнавальних процесів: встановлені достовірні зміни в розвитку образного мислення за вмінням оперувати образом-уявленням ($T = 0,00$, $p \leq 0,01$) та творчої уяви за показниками зв'язності та оригінальності ($T = 66$, $p \leq 0,01$; $T = 0$, $p \leq 0,01$ відповідно). Щодо рівнів розвитку здібностей до словесної творчості, то після проведеної роботи високий рівень виріс вдвічі та помітно зменшилося число дітей з низьким рівнем та майже втричі скоротився відсоток дітей, що перебували на початковому рівні розвитку здібностей до словесної творчості. Це відобразилося у дитячих казках, написаних самостійно, значно зросла кількість оригінальних задумів, але здебільшого реалізованих не повністю, зокрема відзначені нерозмірність частин тексту, його незакінченість.

У 3-В класі, де велася робота з розвитку логічної пам'яті, суттєво змінилося співвідношення в рівнях її розвитку, а саме відмічені достовірні зміни за всіма показниками відтворення тексту (за повнотою при $T = 26$, $p \leq 0,01$; точністю при $T = 32$, $p \leq 0,01$; зв'язності $T = 12$, $p \leq 0,01$). Щодо рівнів сформованості інших пізнавальних процесів, то в їх розвитку суттєвих змін не відбулося, хоча можна відмітити кращі показники, ніж у контрольному 3-Г класі. Так, покращилися результати за окремими показниками розвитку творчої уяви (зокрема за зв'язністю $T = 52$, $p \leq 0,01$). Аналіз творчого завдання зі створення казки показав, що кількість оригінальних сюжетів зростає незначно, але покращилися показники побудови тексту, а саме: зв'язність, високий рівень реалізації задумів, внутрішня цілісність, завершеність і співмірність частин. Що стосується рівнів сформованості літературно-творчих здібностей, то вдвічі зростає кількість дітей з високим рівнем та помітно зменшилося число дітей з низьким рівнем та майже втричі скоротився відсоток дітей, що перебували на початковому рівні розвитку здібностей до словесної творчості.

У 3-Г класі, контрольному, також спостерігаються певні зміни у рівні розвитку пізнавальних процесів, хоча і незначні. Результати 3-Г класу за рівнями розвитку здібностей до словесної творчості залишилися фактично без змін, що підтверджує і статистичний аналіз (за обсягом $T = 55$, $p \geq 0,05$; оригінальністю $T = 53$, $p \geq 0,05$).

Розподіл учнів третіх класів за рівнями сформованості здібностей до словесної творчості після формуючого експерименту, показаний на рис. 2.

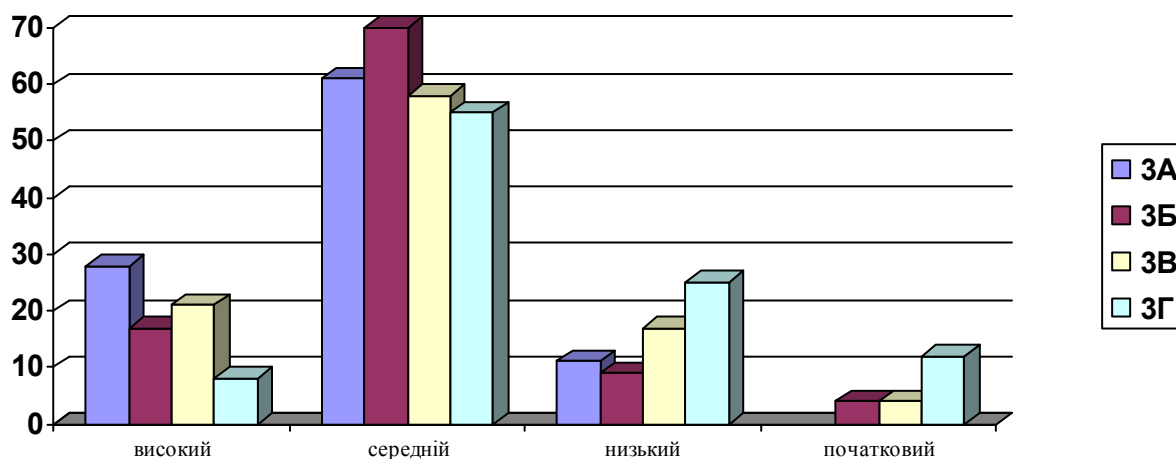

Рис. 2. Рівні сформованості здібностей молодших школярів до словесної творчості (у %) після формуючого експерименту

Таким чином, порівняльний аналіз результатів експериментального дослідження, проведеного за даними напрямками, показав, що більш оптимальними умовами розвитку здібностей до словесної творчості в молодшому шкільному віці є одночасна активізація в учнів творчої уяви, образного мислення і логічної пам'яті.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичний аналіз, методологічне обґрунтування та експериментальне розв'язання проблеми розвитку здібностей до словесної творчості у молодших школярів, пошук умов оптимізації цього процесу:

1. Встановлено, що проблема розвитку здібностей молодших школярів до словесної творчості, не зважаючи на її актуальність, досліджена недостатньо. Існують різні підходи до розуміння сутності поняття літературно-творчих здібностей, їх структури, умов формування та вікових особливостей прояву. Аналіз літератури свідчить, що, по-перше, загальним для психологів є визнання варіативності структури літературних здібностей, можливості різних сполучень її компонентів, по-друге, найменш дослідженими є психологічні умови розвитку цього виду здібностей, по-третє, немає єдиної відповіді на питання про найбільш сприятливий вік для їхнього формування.

2. Літературна творчість у розвинутій формі, яка притаманна передусім дорослим, передбачає створення автором складних творів (романів, оповідань тощо) на основі накопичення вражень у ході пізнання дійсності і творчу переробку їх у словесній формі. Її успішність обумовлена наявністю літературних здібностей, які є сукупністю літературно-творчих, читацьких і здібностей до сприймання літератури. Що стосується літературної творчості дітей, то доцільно вживати поняття словесна творчість, яка передбачає їх здатність до самостійного й успішного (відповідно до віку) складання усних і письмових розповідей, казок, віршів, загадок і т.д. Словесна творчість як вид конкретної діяльності залежить певною мірою від рівня загального розумового і мовленнєвого розвитку і від рівня розвитку таких психічних пізнавальних процесів, як логічна пам'ять, образне мислення і творча уява.

3. Виокремлено та обґрунтовано критерії оцінки успішності створення учнями оригінальних текстів (творів, казок, оповідань), що відображають два аспекти цієї діяльності: дію породження нового змісту і дію його вираження, а саме: наявність задуму і ступінь його реалізації; ступінь оригінальності сюжету; композиційні особливості; мовні особливості тексту; обсяг твору; його зв'язність.

4. Виявлено чотири рівні сформованості здібностей молодших школярів до словесної творчості. Високий рівень визначається оригінальністю задуму та сюжету твору, чіткою композицією, яка передбачає логічність, розмірність частин, використанням різноманітних мовних засобів (епітетів, метафор, інверсій, повторів тощо). Для середнього рівня характерним є два варіанти створення тексту: 1) при створенні оригінального задуму та сюжету спостерігається недостатня їхня оформленість, тобто значні композиційні порушення та невеликий діапазон використаних мовних засобів виразності; 2) при добре створеному тексті відсутній оригінальний, самостійний зміст (спостерігається відносний баланс творчості і наслідування, використання двох або декількох відомих епізодів, органічно поєднаних одним сюжетом). Низький рівень сформованості здібностей до словесної творчості характеризується наслідуванням як на етапі виникнення задуму та сюжету, так і етапі його реалізації. На початковому рівні у творах дітей відсутній задум та сюжет, хоча спостерігаються спроби побудувати текст. Це можуть бути уривки знайомих казок, оповідань, між якими немає логічного зв'язку. Фактично учні на цьому рівні не здатні самостійно створити текст.

5. Виявлено три рівні сформованості у молодших школярів творчої уяви, образного мислення та логічної пам'яті (високий, середній та низький) та визначено їх зміст і особливості. Встановлено зв'язок між рівнем розвитку даних пізнавальних процесів та успішністю створення оригінальних текстів, про що свідчать достовірні кореляції.

6. Експериментально доведено, що творча уява, образне мислення, логічна пам'ять є найважливішими компонентами в структурі літературно-творчих здібностей дитини. Успішність побудови текстів у значній мірі визначається рівнем розвитку цих пізнавальних процесів. Сформованість творчої уяви й образного мислення характеризується самостійністю й оригінальністю при створенні і втіленні художніх задумів, а розвиток логічної пам'яті - знаннями про світ, про структуру тексту, наявністю умінь відбирати, осмислювати інформацію і перетворювати її в зв'язний текст. Тому цілеспрямована та одночасна активізація цих пізнавальних процесів у навчальній діяльності є важливими психологічними умовами оптимізації процесу розвитку здібностей молодших школярів до словесної творчості.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів поставленої проблеми. Перспективи подальшої науково-дослідної роботи вбачаємо у вивченні умов оптимізації процесу розвитку здібностей до літературної творчості підлітків та старших школярів. Перспективною є також дослідницька робота з діагностики літературно-творчих здібностей дітей різного віку та вдосконалення методик оптимізації процесу розвитку здібностей до інших видів творчої діяльності учнів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Малихіна О. Є. Структура літературних здібностей особистості як проблема педагогічної психології / О. Є. Малихіна // Вісник Харківського державного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. - Харків: ХДПУ, 1998. – Вип. 1. - С. 39-42.
2. Малихіна О. Є. Деякі умови розвитку здібностей до словесної творчості у молодшому шкільному віці / О. Є. Малихіна // Вісник Харківського державного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. - Харків: ХДПУ, 1999. - Вип. 2. - С. 38-42.
3. Малихіна О. Є. Особливості словесної творчості молодших школярів / О. Є. Малихіна // Вісник Харківського державного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. - Харків: ХДПУ, 1999. - Вип. 3. - С. 113-116.
4. Малихіна О. Є. Психологічні умови розвитку літературних здібностей школярів / О. Є. Малихіна // Вісник Харківського державного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. № 13. Психологія. - Харків: ХДПУ, 2000. - Вип. 4. – С. 88-91.
5. Малихіна О. Є. Особливості літературної творчості дітей різного віку / О. Є. Малихіна // Вісник Харківського державного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. - 2001. – Вип. 5. - С. 121-125.
6. Малихіна О. Є. Роль творчої уяви у створенні художнього образу молодшими школярами / О. Є. Малихіна // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. – Харків: ХНПУ, 2005. – Вип. 13. – Ч. 2. - С. 22-25.
7. Малихіна О. Є. Творча уява та образне мислення як умови розвитку у молодших школярів здібностей до словесної творчості / О. Є. Малихіна // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. - Харків: ХНПУ, 2006. – Вип. 16. - С. 81-86.
8. Малихіна О. Є. Словесна творчість та здібності до неї дітей молодшого шкільного віку як психолого-педагогічна проблема / О. Є. Малихіна // Актуальні проблеми психології: Етнічна психологія. Історія психології. Психолінгвістика / За ред. С. Д. Максименка, М.-Л. А. Чепи. – Київ: Міленіум, 2006. – Т.9. – Ч.1. - С. 309-316.
9. Малихіна О. Є. Психолого-педагогічна підготовка вчителя початкових класів на уроках розвитку мовлення / Л. І. Волошенко, О. Є. Малихіна // Психолого-педагогічні аспекти професійної діяльності майбутнього фахівця. Збірник наукових праць. – Харків: ХДПУ, ХІПБ, 1996. - Ч.2. - С. 28-32.
10. Малихіна О. Є. Деякі підходи до формування здібностей до словесної творчості дітей молодшого шкільного віку / О. Є. Малихіна // Педагогіка та психологія: Збірник наукових праць. - Харків: ХДПУ, 1997. - Вип. 5. - С. 87-89.
11. Малихіна О. Є. Основні показники успішності виконання молодшими школярами творчих робіт / О. Є. Малихіна // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: Збірник наукових праць. – Харків: ХДПУ, 1998. – Вип. 6. - С. 117-120.

12. Малихіна Е. Е. Роль творческого воображения и творческого мышления в развитии способностей младших школьников к словесному творчеству / Л.И. Волошенко, Е. Е. Малихіна: збірник наукових праць учасників П'ятих Костюківських читань [«Психологія на перетині тисячоліть»]. – Київ, 1998. – Т. 1. – С. 258-263.

13. Малихіна О. Є. Шляхи розвитку здібностей до словесної творчості в учнів початкових класів / О. Є. Малихіна: матеріали III науково-практичної конференції молодих учених [«Методологія сучасних наукових досліджень»], (Харків, 1 груд. 2006 р.) / За заг. редакцією акад. І.Ф. Прокопенка. – У 2-х частинах. – Ч.І. – Харків: ХНПУ, 2006. – С. 50.

14. Малихіна О.Є. Динаміка розвитку здібностей до словесної творчості в шкільному віці / О.Є. Малихіна: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Компетентнісно орієнтована освіта: досвід, проблеми, перспективи»], (Донецьк, 5-6 лист. 2008 р.) / М-во освіти і науки, Донецьк. обл. ін.-т післядипл. пед. освіти. – Донецьк: Каштан, 2008. - Том 1. – С. 108-113.

15. Малихіна О.Є. Рівні сформованості здібностей молодших школярів до словесної творчості / О.Є. Малихіна: матеріали V науково-практичної конференції молодих учених [«Методологія сучасних наукових досліджень»], (Харків, 12 лист. 2008 р.) / М-во освіти і науки, Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: ХНПУ, 2008. – С. 78-79.

АНОТАЦІЇ

Малихіна О.Є. Психологічні умови розвитку здібностей молодших школярів до словесної творчості. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, Одеса, 2009.

Дисертація присвячена теоретичному обґрунтуванню та експериментальному вивченню психологічних умов розвитку здібностей молодших школярів до словесної творчості у ході шкільного навчання. Виявлено структуру, критерії та рівні, умови розвитку здібностей до словесної творчості у дітей молодшого шкільного віку.

Доведено, що розвиток здібностей до словесної творчості здійснюється шляхом вдосконалення окремих структурних компонентів літературних здібностей: творчої уяви, образного мислення та логічної пам'яті. Досліджено вплив даних пізнавальних процесів (окремо та у взаємозв'язку) на формування здібностей до словесної творчості у молодшому шкільному віці.

Автором встановлено, що цілеспрямована й одночасна активізація в ході навчання процесів творчої уяви, образного мислення і логічної пам'яті у молодших школярів ефективно сприяє розвитку їх здібностей до словесної творчості. Творча уява і образне мислення допомагають дитині створити новий оригінальний зміст. Логічна пам'ять зберігає запас вражень, необхідний для роботи уяви і мислення, а також дозволяє структурувати матеріал і перетворювати інформацію у зв'язний текст.

Ключові слова: літературна творчість, словесна творчість, літературні здібності, структура здібностей, творча уява, образне мислення, логічна пам'ять, розвиток здібностей молодших школярів.

Малыхина Е. Е. Психологические условия развития способностей младших школьников к словесному творчеству. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Южноукраинский государственный педагогический университет им. К. Д. Ушинского, Одесса, 2009.

Диссертация посвящена теоретическому обоснованию, экспериментальному изучению психологических условий и уровней развития способностей к словесному творчеству у детей младшего школьного возраста, а также поиску путей их развития в естественных условиях школьного обучения.

В работе проводится анализ научных подходов отечественных и зарубежных исследователей к пониманию проблемы способностей детей к словесному творчеству, которое представляет собой самостоятельное и успешное создание ими стихов, рассказов и сказок. Литературные способности (способности к словесному творчеству) представляют собой совокупность определенных индивидуально-психологических свойств-компонентов. В качестве важнейших в их структуре выделяются следующие компоненты: впечатлительность, воображение, эстетическое отношение к языку, способность адекватно передавать словами мысли, чувства, образы. Данная структура отличается вариативностью, т.е. возможностью успешного творчества при различных сочетаниях ее компонентов, возможностью компенсации одних недостающих качеств за счет высокого уровня других.

В качестве психологических условий развития у детей способностей к словесному творчеству можно рассматривать продуктивные формы взаимодействия творческого воображения, образного мышления и логической памяти, проявляющиеся в творческой деятельности учащихся по созданию оригинальных текстов. Творческое воображение и образное мышление помогают ребенку создать новое оригинальное содержание, а логическая память сохраняет запас впечатлений, необходимый для работы воображения и мышления, а также позволяет структурировать материал и преобразовывать информацию в связный текст.

В ходе первой серии констатирующего эксперимента было выявлено наличие четырех уровней сформированности у младших школьников способностей к словесному творчеству (высокий, средний, низкий, начальный), причем около половины всех испытуемых не смогли самостоятельно создать именно оригинальный текст по форме и содержанию. В творческих работах детей проявилось два варианта выполнения: первый, когда при создании оригинального замысла и сюжета наблюдается недостаточная их оформленность, то есть значительные композиционные нарушения и небольшой диапазон используемых речевых средств выразительности, и второй, когда при хорошо составленном тексте отсутствует оригинальное содержание. В последующих сериях констатирующего эксперимента было выявлено наличие трех уровней сформированности у детей логической памяти, образного мышления, творческого воображения (высокий, средний, низкий), причем средний и низкий уровень составляют достаточно большой процент среди детей этого возраста. При помощи коэффициента ранговой корреляции Спирмена установлена связь между уровнем сформированности этих познавательных процессов и успешностью творческой деятельности детей по созданию оригинальных текстов.

Формирующий эксперимент, проведенный по трем обучающим программам с целью развития у младших школьников их способностей к словесному творчеству, подтвердил правильность выдвинутого предположения о том, что успешность построения текстов детьми в значительной степени определяется уровнем развития этих познавательных процессов. Автором установлено, что именно целенаправленная и одновременная активизация в ходе обучения процессов творческого воображения, образного мышления и логической памяти у младших школьников является существенными психологическими условиями оптимизации процесса развития их способностей к словесному творчеству.

Ключевые слова: литературное творчество, словесное творчество, литературные способности, структура способностей, творческое воображение, образное мышление, логическая память, развитие способностей младших школьников.

E. E. Malykhina. Psychological environment contributing to the development of the skills of verbal creativity in schoolchildren of junior classes. – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of the Candidate of psychological sciences in specialty of 19.00.07 – pedagogical and age-specific psychology. – Southern Ukrainian State Pedagogical University by K. D. Ushinsky, Odessa, 2009.

This thesis is dedicated to the theoretical substantiation and experimental studies of psychological environment contributing to the development of skills for verbal creative work in children of junior classes during their studies at school. The structure, criteria, levels and environment contributing to the development of skills for verbal creative work in schoolchildren of junior classes have been defined.

It has been shown that the verbal work skills are developed through refinement of individual structural components of literary skills, in particular, creative imagination, creative thinking and logic memory. The impact produced by these cognitive processes (both taken separately and in interaction) on development of skills for verbal creative work in schoolchildren of junior classes has been studied.

The author established that the task-oriented simultaneous activation of creative imagination, creative thinking and logical memory at educating schoolchildren of junior classes significantly contributes to the development of their skills of verbal creative work. The creative imagination and creative thinking help a child create a new original content. The logical memory leaves ample amount of impressions that are required for fancy and thinking activities and it also allows for structuring a material and converting information into a relating speech.

Key words: literary creative work, verbal creative work, literary skills, skills structure, creative imagination, creative thinking, logic memory, developing the skills in junior schoolchildren.